

Κανδηλιάντης, λάδι σε πανί, στάχτη, 70x50 εκ., 1992

Από την εθνική ρητορική στην αυτογνωσία του λαϊκού πολιτισμού, με αφορμή το βιβλίο της Ευαγγελή Αρ. Ντάτση, *Πολιτισμική Ηγεμονία και Λαϊκός Πολιτισμός*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999

Αν και η ενασχόληση με τα κείμενα και τα (αντι)κείμενα του λαϊκού πολιτισμού και της λαϊκής λογοτεχνίας έχει προσλάβει, στη διεθνή βιβλιογραφία, μεγάλη έκταση τις τελευταίες δεκαετίες, στον ελληνικό επιστημονικό χώρο, αντίθετα, η διενέργεια ερευνών και μελετών για το λαϊκό και λαϊκότροπο υλικό πολιτισμό είναι ακόμη περιορισμένη. Από την άλλη πλευρά, η προσκόλληση της ελληνικής λογογραφίας, της καθ' ύλην αρμόδιας επιστήμης στην ανάδειξη και διερεύνηση αυτών των αντικειμένων, αφ' ενός σε ξεπερασμένες μεθοδολογίες και αφ' ετέρου σε ιδεολογικές κατασκευές του όρου «λαϊκός πολιτισμός», στέρξαν από τον επιστημονικό λόγο των κοινωνικών επιστημών τη δυνατότητα ενός διαλόγου με τις αντίστοιχες διεθνείς επιστημονικές αναζητήσεις. Οι τελευταίες διαπραγματεύτηκαν και επεξεργάστηκαν τους τρόπους με τους οποίους η ηγεμονεύουσα κουλτούρα των κυρίαρχων τάξεων επιβάλλει την πολιτισμική ηγεμονία της στο λαϊκό πολιτισμό των υπάλληλων τάξεων. Τα κείμενα του λαϊκού πολιτισμού στον ελληνικό επιστημονικό χώρο, όταν δεν αγνοήθηκαν επιδεικτικά, ως αντικείμενα ενός ιστοριογραφικού έργου που αξίζει να μελε-

τηθεί, παρουσιάστηκαν ως τα τεκμήρια ενός «άλλου» πολιτισμού, οριστικά χαμένου στους δαιδάλους του φολκλόρ και της ανιστορικής επιβίωσης της «ψυχής» ενός λαού.

Το βιβλίο της Ευαγγελής Ντάτση έρχεται να καλύψει ένα σημαντικό κενό στον τομέα της σχετικής ελληνικής βιβλιογραφίας. Η συγγραφέας, καθηγήτρια στον τομέα Λαογραφίας του τμήματος Αρχαιολογίας-Ιστορίας του Πανεπιστημίου Ιωαννίνων, διαπραγματεύεται στο βιβλίο της τα αντιπροσωπευτικά γραπτά τεκμήρια δύο καθ' όλα διαφορετικών αντιλήψεων και πρακτικών του ελληνικού σύμπαντος των δύο προηγούμενων αιώνων. Τις *Διδαχές*, του Ιερομόναχου Κοσμά του Αιτωλού, και τα δύο κείμενα του στρατηγού Μακρυγιάννη, τα πασίγνωστα *Απομνημονεύματα* και τα λιγότερα γνωστά, αν και εξίσου σημαντικά, *Οράματα και Θάματα*. Όπως σημειώνει η ίδια: «Οι Διδαχές του Ιερομόναχου Κοσμά του Αιτωλού, οι οποίες συντάχθηκαν προφορικά και εκφωνήθηκαν σε ένα χρονικό διάστημα που διήρξε περίπου είκοσι χρόνια, χωρίς ωστόσο ο ίδιος να φροντίσει να αφήσει επικυρωμένα χειρόγραφα, και ο φύσει προφορικός λόγος του Μακρυγιάννη, τον οποίο όμως ο ίδιος με πάθος

επιδίωξε να καταχωρίσει με τη χρήση της γραφής, αποτελούν δύο εκφορές ετεροχρονισμένου και “ετεροθαλούς” λόγου, από τους οποίους ο ένας προϋποθέτει και επομένως είναι σαν να εμπεριέχει τον άλλο και οι οποίοι “διαλέγονται εξ αποστάσεως” χρόνου και πολιτισμικού τοπίου. [...] Τα κείμενα αυτών των δύο ξεχωριστών Ελλήνων μιλούν τη γλώσσα δύο διαφορετικών πολιτισμικών συστημάτων και συνδιαλέγονται “σιωπηρώς” για λογαριασμό τους»². Ένα από τα κύρια προβλήματα που αντιμετωπίζει ο ερευνητής σε μια προσέγγιση αυτού του τύπου είναι σίγουρα ο χρόνος. Και αυτό γιατί η έννοια του χρόνου, με τις πολλαπλές διαπλοκές και μεταγραφές του, στη λογική που ανέδειξε ο Γάλλος ιστορικός F. Braudel³, περικλείει πάντα αντιφάσεις και παρανοήσεις. Εύστοχα η Ντάτση τονίζει στον ίδιο τον υπότιτλο της έρευνάς της ότι πρόκειται για έναν «ετεροχρονισμένο διάλογο» μεταξύ δύο σημαντικών προσωπικτήτων του νεοελληνικού πολιτισμού. Ο διάλογος αυτός, όμως, διενεργείται εντός του πλαισίου μιας διαμεσολάβησης που εγκλείει τρεις διαφορετικούς χρόνους: το χρόνο του φυσικού βίου του Κοσμά του Αιτωλού και του στρατηγού Μακρυγιάννη, το χρόνο μεταγραφής των κειμένων τους από την ερευνήτρια και, τέλος, το χρόνο βίωσης και αναβίωσης των κειμένων αυτών στο σώμα του νεοελληνικού πολιτισμού.

Η Ντάτση, κινούμενη στο χώρο της ιστορικής και πολιτισμικής ανθρωπολογίας και της εθνοϊστορίας⁴ (οι όροι οι οποίοι διαχωρίζουν τα αντικείμενα και τους κλάδους των επιστημών δεν έχουν ιδιαίτερη σημασία, στο βαθμό που τα ερευνούμενα αντικείμενα χρειάζονται μια σφαιρική και διεπιστημονική προσέγγιση ανάδειξής τους⁵), επιχειρεί να διερευνήσει ένα πεδίο έρευνας το οποίο υπήρξε στο παρελθόν τό-

πος συνάντησης διαφορετικών αντιλήψεων και πρακτικών. Και το επιχειρεί αυτό, αναδεικνύοντας ένα διαφορετικό τρόπο προσέγγισης από αυτούς που παραδοσιακά μας κληρονόμησε η ελληνική λαογραφία. Μέσα στο βιβλίο της αναφέρονται οι ιδεολογικές και κοινωνικές παραστάσεις, οι νοοτροπίες και, τελικά, οι ιδεολογίες και οι κοινωνικές στάσεις ενός κόσμου που κάθε άλλο παρά ομοιογενής υπήρξε. Το σύνολο των συλλογικών παραστάσεων κατατάσσεται σε κατηγορίες οι οποίες συνιστούν το σύνολο των παραστάσεων των δύο αντικρουόμενων ιστορικών συστημάτων: της λαϊκής κουλτούρας, στο σύνολό της προφορική, και της κυρίαρχης κουλτούρας, στο σύνολό της γραπτή. Η Ντάτση, αποφεύγοντας τις ανιστορικές χρήσεις του όρου λαός και έχοντας γνώση των διεθνών συζητήσεων για τη λαϊκή κουλτούρα των υπάλληλων τάξεων, μέσα από τις γραμμισιανές κατηγορίες ανάλυσης του λαϊκού πολιτισμού και, κυρίως, της έννοιας της πολιτισμικής ηγεμονίας, καταφέρνει να αναδείξει πλευρές της διαπάλης του επίσημου-κυρίαρχου λόγου με το λόγο των λαϊκών στρωμάτων της εποχής. Διαφαίνονται, έτσι, οι τρόποι με τους οποίους ο κυρίαρχος πολιτισμός επιβάλλει τις πολιτισμικές, ιδεολογικές και, τελικά, πολιτικές επιλογές του.

Ακολουθώντας τις μεθόδους της ανάλυσης του λόγου (discours) των βασικών κειμένων, αποδεικνύει πως αυτό που έχει σημασία είναι οι τρόποι προσέγγισης του ερευνούμενου αντικειμένου και όχι τα πεδία έρευνας αυτά καθαυτά. Όπως τονίζει ο R. Romano: «δεν υπάρχει πρόβλημα φολκλόρ που να μην είναι ιστορικό: και με άλλα λόγια, οι σχέσεις ανάμεσα στην ιστορία και το φολκλόρ συνθέτουν, σε τελευταία ανάλυση, ένα ψευδοπρόβλημα. Γιατί στην πραγματικότητα το φολκλόρ είναι και το

ίδιο ιστορία»⁶. Έτσι, τα κείμενα του Μακρυγιάννη, «...κείμενα μιας προσωπικότητας που αναδύεται αυτοφυώς από το λαϊκό πολιτισμό και προσπαθεί να προσλάβει και να ερμηνεύσει την πραγματικότητα των ραγδαίων μεταβολών της εποχής του με το μόνο νοητικό εργαλείο που διέθετε, τη μαγική αλλά βαθύτατα αιτιολογική σκέψη, αντανακλούν σαφώς και πολλαπλώς τα μηνύματα του λαϊκού κηρύγματος»⁷.

Είναι περιττό να αναφέρουμε τις πολλαπλές προσλήψεις που υπέστησαν τα δύο κείμενα του στρατηγού Μακρυγιάννη, τα *Απομνημονεύματα* και τα *Οράματα και Θάματα*, στην εκάστοτε ιστορική συγκυρία. Η ανάδειξή τους συνδυάστηκε με τις ιδεολογικές παρεμβάσεις και τις αντιπαραθέσεις στην εκάστοτε ιστορική συγκυρία: άλλοτε με την ανάδειξή τους από την ονομαζόμενη γενιά του '30 και τη μεταγραφή τους στο πεδίο της «ελληνικότητας», άλλοτε με μια συγκεκριμένη πρόσληψη από την αριστερή διάνοηση, που ταύτισε την περίπτωση Μακρυγιάννη με την ιστορική περίπτωση της Αριστεράς και άλλοτε, τέλος, με την εθνική μεταγραφή του κειμένου στο σώμα της επίσημης ρητορικής του έθνους-κράτους.

Στα κείμενα του Μακρυγιάννη αναδεικνύεται ένας κόσμος ηττημένος, ο οποίος, στο σύνολό του, ανήκει στην αποκαλούμενη παραδοσιακή κοινωνική και πολιτισμική δομή, ένας κόσμος ο οποίος καταδείχνει με ακρίβεια την άλλη «πλευρά», την πλευρά της λαϊκής κουλτούρας, η οποία παρέμεινε στη σκιά της επίσημης ιστοριογραφίας. Όπως παρατηρεί ο C. Ginzburg (1994: 23)⁸ «...μπορεί οι κατώτερες τάξεις να μην αγνοούνται πια από τους ιστορικούς, αλλά πάντως είναι καταδικασμένες να παραμείνουν σιωπηλές».

Η συμβολή της Ντάτση συνίσταται στο ότι μεταφέρει τα παραπάνω κείμενα εντός

της ιστορικής συνάφειας μέσα στην οποία παράγονται και αλληλοδιαπλέκονται, αναδεικνύοντας τις δύο διαφορετικές οπτικές. Έτσι, ενώ στα κείμενα του Κοσμά του Αιτωλού «η έννοια ανταρσία είναι ξένη από κάθε άποψη στην κοσμοθεωρία του»⁹, τα κείμενα του Μακρυγιάννη, αντίθετα, αφήνουν «...να διακρίνονται και τα στοιχεία του αντιφατικού περιεχομένου της κοσμοαντίληψης και της πρακτικής, της δικής του και των λαϊκών στρωμάτων από τα οποία κατάγεται. Πρόκειται για στοιχεία που μαρτυρούν τις αντιστάσεις και την κριτική στάση της συγκεκριμένης προσωπικότητας απέναντι στα κηρύγματα του επίσημου πολιτισμού και ταυτόχρονα ορίζουν ένα καλά οριοθετημένο πεδίο έρευνας του λαϊκού πολιτισμού, το οποίο μπορεί να επαληθεύσει τις παραπάνω υποθέσεις εργασίας και να δώσει μερικές έστω απαντήσεις στα παραπάνω ερωτήματα»¹⁰.

Χρήστος Δερμεντζόπουλος

Σημειώσεις

1. Στη διεθνή βιβλιογραφία ο όρος υλικός πολιτισμός έχει συμπεριλάβει, σε μεγάλο βαθμό, την παλιά έννοια του φολκλόρ. Τα προβλήματα ορολογίας αφορούν κυρίως τη διευθέτηση των εννοιών λαϊκός, λαϊκότροπος και λόγιος πολιτισμός, αν και η χρήση του επιθέτου λαϊκός είναι και αυτή ιδιαίτερα προβληματική σε ορισμένα (αντι)κείμενα, όπως το λαϊκό μυθιστόρημα και η λαϊκή λογοτεχνία, τα οποία ταυτίζονται, συχνά, με τις σύγχρονες κατασκευές της μαζικής κουλτούρας και του μαζικού πολιτισμού. Βλ., κυρίως, Χρήστος Δερμεντζόπουλος, *Το ληστρικό μυθιστόρημα στην Ελλάδα*, Πλέθρον, Αθήνα 1997 και «Παραλογοτεχνία και λαϊκό μυθιστόρημα: αμφισβησίες και παραδοχές», *Διαβάζω* 2000, Αφιέρωμα: Όψεις του λαϊκού πολιτισμού, 404 (Φεβρουάριος), σσ. 98-104.

2. Ευαγγελή Ντάτση, *Πολιτισμική ηγεμονία και λαϊκός πολιτισμός*, Ελληνικά Γράμματα, Αθήνα 1999, σ. 149.

3. Βλ. Fernand Braudel, *Μελέτες για την ιστορία*, ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1987, σσ. 15-64.

4. Ο André Leroi-Gourhan («Ethnologie evolutive ou ethno-histoire?», στο *Ethnologie et Histoire*, Paris, 1975, σσ. 11-13), χαρακτηρίζει την εθνοϊστορία ως «...γραπτή ιστορία με τις μεθόδους της εφαρμόσιμης σε οποιοδήποτε χώρο γραπτής παράδοσης, μεταφευμένης σ' ένα βάθος προφορικών παραδόσεων».

5. Βλ., κυρίως, Ruggiero Romano, «Ιστορία,

Ανθρωπολογία, Φολκλόρ», στο *Πού οδεύει η ιστορία; Αναζητήσεις της σύγχρονης ιστοριογραφίας*, ΕΜΝΕ-ΜΝΗΜΩΝ, Αθήνα 1988, σσ. 85-94.

6. R. Romano, ό.π., σ. 93.

7. Ε. Ντάτση, ό.π., σ. 29.

8. C. Ginzburg, *Το τυρί και τα σκουλήρια*, Αλεξάνδρεια, Αθήνα 1994, σ. 23.

9. Ε. Ντάτση, ό.π., σ. 149.

10. Ό.π., σ. 29.

Ιωάννου Μ. Μπορνόβα, *Τα φυσικά μνημεία της Ελλάδας*, Εκδόσεις Κάκτος, Αθήνα 1999, σσ. 347

Τι γνωρίζουμε συνήθως από την ελληνική φύση; Από τους παλαιοντολογικούς θησαυρούς της, από τα γεωλογικά τοπία της, τα ηφαιστεια, τους καταρράκτες, τα αρχαία μεταλλεία, τα σπήλαια, τους παγετώνες της; Ελάχιστα πράγματα. Ακόμα και όταν βλέπουμε αυτά τα μνημεία της φύσης, συνήθως δεν μπορούμε να νιώσουμε τη συγκίνηση που θα προκαλούσε η θέαση μαζί με τη γνώση, επειδή μας λείπει η δεύτερη.

Ο Δρ. Γεωλόγος Ι. Μπορνόβας, τέως Διευθυντής του ΙΓΜΕ (Ινστιτούτο Γεωλογικών και Μεταλλευτικών Ερευνών), έρχεται να μας βοηθήσει, με το βιβλίο του, να γνωρίσουμε τα φυσικά μνημεία του τόπου μας.

Το έργο «Φυσικά Μνημεία της Ελλάδας» είναι αποτέλεσμα μακράς και επίπονης επιστημονικής προσπάθειας. Με την πείρα του γεωλόγου και το θαυμασμό του φυσιολόγου, ο συγγραφέας συνδύασε επιτυχώς την επιστημονική γνώση με την ανάδειξη του φυσικού κάλλους. Η γλώσσα του, παρόλο που είναι γεμάτη από γεωλογικές

ορολογίες χωρίς παραποιήσεις και παραφράσεις, εν τούτοις επιτυγχάνει την κατανόησή τους και την αποφυγή κουραστικών επεξηγήσεων και άσκοπων επαναλήψεων. Το βιβλίο δεν είναι ένας τουριστικός οδηγός ωραίων τοπίων. Είναι έργο μέσα από το οποίο δεν ξεναγείται απλώς ο αναγνώστης αλλά μαθαίνει το γιατί, το πώς και πότε η γη δημιούργησε τα αριστουργήματά της.

Το έργο καλύπτει ένα ευρύ φάσμα γεωμορφολογικών σχηματισμών, παρέχοντας ένα σαφή μηχανισμό εξήγησης των γεωλογικών φαινομένων. Έτσι καλεί τον αναγνώστη να εμβαθύνει στον τρόπο σχηματισμού τους ώστε να μπορέσει να εκτιμήσει, να θαυμάσει και να προστατεύσει αυτά τα μοναδικά μνημεία.

Η όλη διάρθρωση του βιβλίου συγκροτείται από 9 ενότητες μαζί με το εισαγωγικό κεφάλαιο, στο οποίο αναλύονται γεωλογικοί όροι, γίνεται συνοπτική περιγραφή της γεωλογίας της Ελλάδας, καθώς και της εμφάνισης και εξέλιξης του ανθρώπου. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι αναφορές

στις απόψεις των αρχαίων Ελλήνων γύρω από τα γεωλογικά φαινόμενα και η σύνδεσή τους με μυθολογικές ερμηνείες.

Στο δεύτερο κεφάλαιο καταγράφονται ως κυρίαρχα τα αρχαία μεταλλεία και λατομεία, όπως του Λαυρίου, της Θάσου, της Πάρου, γιατί ακριβώς συνδέονται με μεγάλες και ιστορικές στιγμές της χώρας, αλλά και της ανθρωπότητας. Το βιβλίο στέκεται ιδιαίτερα στο Λαύριο, όπου κάνει μία πλήρη αναφορά στους αρχαίους τρόπους εξόρυξης, εμπλουτισμού και εξαγωγής του αργύρου από τον αργυρούχο γαληνίτη, ενώ παράλληλα παραθέτει σχέδια αναπαραστάσεων των παραπάνω διαδικασιών.

Στο τρίτο κεφάλαιο το βιβλίο περιγράφει σπήλαια τα οποία αποτελούν ίσως και τους πιο χαρακτηριστικούς γεωτόπους, αφού κάνει την απαραίτητη ανασκόπηση της γεωλογίας της περιοχής πλαισιωμένη από γεωλογικές τομές και πανέμορφες εικόνες από το εσωτερικό των σπηλαίων.

Το τέταρτο κεφάλαιο αναφέρεται σε θέσεις μεγάλου παλαιοντολογικού ενδιαφέροντος όπως το Πικέρι, παγκοσμίως γνωστό για το μεγάλο πλήθος απολιθωμένων οστών θηλαστικών που βρέθηκαν εκεί. Εικονογραφημένες αναπαραστάσεις από την πανίδα και χλωρίδα της εποχής του Μειοκαινού μάς ταξιδεύουν σ' ένα φανταστικό ταξίδι μέσα στο χρόνο.

Στο πέμπτο κεφάλαιο αναφέρονται κάποια γεωλομορφολογικά τοπία που δεν έχουν ίσως το ιστορικό παρελθόν των προηγούμενων, είναι όμως χαρακτηριστικά τοπία που σμιλεύτηκαν από ειδικές γεωλογικές διεργασίες. Παράδειγμα τα Μετέωρα, αληθινά πέτρινα γλυπτά που ατενίζουν τον ουρανό προκαλώντας το δέος.

Το έκτο κεφάλαιο, πιο συγκεκριμένο, μας παραπέμπει στις γεωλογικές εκείνες μορφές που είναι δημιούργημα της οργής

του «θεού Ηφαίστου», τα ηφαιστεια. Ηφαιστειογενής χώρα η Ελλάδα, έχει να επειδείξει πλήθος τέτοιων μορφών με πρωταγωνιστές τη Σαντορίνη, τη Μήλο, τη Νίσυρο. Ένας χάρτης ανασκαλεύει το γεωλογικό παρελθόν και κατατοπίζει τον αναγνώστη για τις μαγματικές δραστηριότητες στο Αιγαίο από το Ολόκαινο έως σήμερα. Ο συγγραφέας στέκεται επίσης με ιδιαίτερη προσοχή και μας ξεναγεί στο απολιθωμένο δάσος της Λέσβου, γνωστό γεώτοπο προστατευόμενο από σχετικό νόμο.

Το έβδομο και το όγδοο κεφάλαιο αναφέρονται σε τοπία που δημιουργήθηκαν από τη δύναμη του νερού είτε ως καταρράκτες είτε ως παγετώνες. Περιγράφονται με ευαισθησία οι λίγες θέσεις με καταρράκτες, που όμως στο μεσογειακό κλίμα της Ελλάδας δίνουν μία αίσθηση δροσιάς και κάλλους. Οι παγετώνες στην Ελλάδα δεν άφησαν στο διάβα τους σοβαρά ίχνη. Όμως πολύ σοφά αναφέρεται σ' αυτούς ο συγγραφέας, γιατί, εκτός από το ότι αποτελούν μαρτυρία γεωλογικού παρελθόντος, υπάρχει συσχέτισή τους με την εμφάνιση και εξέλιξη του ανθρώπου στην Ελλάδα.

Στο ένατο κεφάλαιο περιλαμβάνονται μικρές γεωμορφές, όπως βράχοι με περίεργα σχήματα, που αξίζει να γνωρίσει ο αναγνώστης και ο μελλοντικός περιπατητής.

Τα «Φυσικά Μνημεία της Ελλάδας» είναι ένα βιβλίο γραμμένο με επιστημονική ευθύνη, ενώ ταυτόχρονα είναι προσίτο στο μη ειδικό αναγνώστη. Με τη συγκέντρωση του μεγαλύτερου ποσοστού των κατοίκων της Ελλάδας στις πόλεις, οι σύγχρονοι Έλληνες αποκόπτονται όλο και περισσότερο από τη φύση, όλο και λιγότερο γνωρίζουν τον τόπο τους. Το βιβλίο του κ. Μπορνόβα μπορεί να βοηθήσει το μαθητή και το σπουδαστή, αλλά και το δάσκαλο, στην προσπάθειά τους να γνωρίσουν τον

τόπο μας. Αλλά εξίσου ενδιαφέρον θα είναι για κάθε άνθρωπο που δεν έχασε τη χαρά της επαφής με τη φύση, βοηθώντας τον να συνδυάσει την αισθητική απόλαυση με τη γνώση. Σχολεία, βιβλιοθήκες, δήμοι, θα έπρεπε να έχουν το πολύτιμο αυτό έργο

ενός επιστήμονα που γνώρισε, όσο λίγοι, την Ελλάδα, μέσα από την ερευνητική του δραστηριότητα.

*Ελευθερία Δήμου,
Δρ. Πετρογράφος-Ορνιθολόγος*

Ευαγγέλου Γρ. Αυδίκου, Από τη Μαρίτσα στον Έβρο. Πολιτισμικές συγκλίσεις και αποκλίσεις σε μια παρέβρια περιοχή (Δήμος Τυχερού), Αλεξανδρούπολη: «Πολύκεντρο» Δήμου Τυχερού, 1998, σ. 311

Ο γεωγραφικός χώρος πάντοτε κάποιου ιδιαίτερο ρόλο έπαιξε στη ζωή των κατοίκων της Θράκης. Η ψυχή του Θρακιώτη είναι γεμάτη από ταξίδια «δώθε» και «τέρα» του Έβρου. Ταξίδια που δε γίνονται πάντοτε με τη βούλησή τους¹.

Για να γνωρίσεις και να θαυμάσεις τη θρακιώτικη ψυχή, πρέπει προηγουμένως να γευτείς τη Θράκη, την κοιτίδα της θρησκείας των αρχαίων Ελλήνων (όπου ο Ορφείας, ο Διόνυσος, οι Βάκχοι και οι Σάτυροι λύτρωναν την ψυχή του πιστού με τα μυστήριά τους).

Πρέπει να περιηγηθείς τη βυζαντινή Θράκη, να προσκυνήσεις τη μαρτυρική Θράκη, την τραγική και ένδοξη Θράκη. Πρέπει να διδαχθείς από τη Θράκη που υπομένει και αντιστέκεται.

Πρέπει να διδαχθείς τους κανόνες της συνύπαρξης (μολονότι για πολλούς η λέξη «Θράκη» προέρχεται από το ρήμα «θρώσκω = χορεύω πολεμικό χορό», στην πολύπαθη αυτή περιοχή συμβιώνουν και επιβιώνουν ειρηνικά και δημιουργικά διαφορετικές θρησκείες, νοοτροπίες, ήθη και έθιμα,

σε πείσμα των βάρβαρων προκλήσεων και των ανιστόρητων επιδιώξεων).

Πρέπει να διδαχθείς από τους αγώνες των ακριτών (που έμαθαν να ελευθερώνονται μόνοι τους χωρίς να προσμένουν από τους ξένους τη σωτηρία τους) και το ήθος των πολιτών (για τους οποίους η Πόλις προέχει του Οίκου).

Η Θράκη δεν είναι προβληματική περιοχή. Προβληματικός είναι ο τρόπος που τη βλέπουν και την αντιμετωπίζουν². Το πρόβλημα της Θράκης δεν είναι η σύνθεση του πληθυσμού, αλλά η έλλειψη εθνικής στρατηγικής και σχεδιασμού για την επιβίωση των απανταχού της Γης Ελλήνων.

Θεωρώ όμως ότι το πιο κρίσιμο σημείο της χάραξης μιας πολιτικής είναι να γνωρίσουν οι Έλληνες και ο Ελληνισμός τη Θράκη. Ας το συλλογιστούν αυτό τα σχολεία, οι δάσκαλοι, οι γονείς, ο ΕΟΤ, τα προξενεία, οι σύλλογοι, οι ομοσπονδίες. Για να αγαπήσουν (και να πιστέψουν σε) κάτι οι ξένοι, οφείλουμε να τους πείσουμε ότι έχουμε, πριν απ' αυτούς, αγαπήσει και πιστέψει σ' αυτό εμείς οι ίδιοι³.

Οι άνθρωποι ζουν στην κοινωνία όπως ζουν στη φύση, χωρίς να εξετάζουν το χαρακτήρα τους⁴. Οι επιστήμονες από την άλλη μεριά αγωνιούν για να βρουν την αλήθεια με δικές τους παρατηρήσεις από πρώτο χέρι, απορρίπτοντας τα στερεότυπα και τις προκαταλήψεις και αρνούμενοι τις περιηγητικές ή ιδεολογικές ταξινομήσεις (της πολυθρόνας ή του γραφείου).

Με διαφωνίες και συγκρούσεις γύρω από τα πραγματικά γεγονότα και την ερμηνεία τους, η επιστήμη καθιέρωσε γενικά παραδεκτές θεωρητικές αρχές⁵ και σιγά αλλά σταθερά «ανακαλύπτει επιστημονικά γεγονότα κάτω από την επιφάνεια του μη επιστημονικού»⁶.

Μελέτη και ανάλυση μιας κοινωνίας, χωρίς αναφορά και εμβάθυνση στη γεωγραφική της θέση και στο φυσικό της περιβάλλον, θα ήταν ελλιπείς και εσφαλμένες⁷. Η φύση πολλές φορές επιβάλλει μοντέλα κοινωνικών σχέσεων και σίγουρα επηρεάζει την οικονομία και την οικολογία.

Για να κατανοήσουμε, συνεπώς, την κοινωνική ομάδα, πρέπει να ενδιαφερθούμε για τους τρόπους προσαρμογής των ανθρώπων στο περιβάλλον όπου επέλεξαν ή αναγκάστηκαν να ζήσουν⁸.

Οι κώδικες συμπεριφοράς, τα ιερά και βέβηλα, οι δοξασίες, η συλλογική ζωή, η δύναμη και η διάρκεια των ηθών και εθίμων, η ιδιοκτησία της γης, η παραγωγή, μας δίνουν τη διάσταση του πραγματικού χώρου και χρόνου⁹.

Η δημογραφία, ως επιστήμη των μεταβολών του πληθυσμού στο χώρο και στο χρόνο¹⁰, μας διαφωτίζει για πολλά προβλήματα ιστορικής και κοινωνικής υφής. Είναι γνωστό ότι τα πληθυσμιακά φαινόμενα συνδέονται άρρηκτα με εθνικά γεγονότα, με την ειρήνη και τον πόλεμο, αλλά και με ευρύτερες οικονομικές ανακατατάξεις¹¹.

Η ηλικία του γάμου, η γαμηλιότητα, η μορφή του γάμου, ο τύπος και η δομή της οικογένειας, το οικιστικό περιβάλλον, το επίπεδο ανάπτυξης και το επίπεδο ζωής, αλλά ακόμη και το συναίσθημα ευθύνης των γονέων απέναντι στους απογόνους τους συνιστούν παραμέτρους και κοινωνικούς παράγοντες του δημογραφικού φαινομένου (ή προβλήματος)¹².

Βέβαια η οριζόντια ή γεωγραφική κινητικότητα, δηλαδή οι μετακινήσεις ή μεταναστεύσεις, έχει πάντα ως αίτιο το φυσικό περιβάλλον (π.χ. εξάντληση πρώτων υλών), την οικονομία, τις πολιτικές αντιθέσεις, την έλλειψη πολιτιστικών εκδηλώσεων¹³.

Μικρές κοινότητες ή μικρά κοινωνικά σύνολα αξίζει να μελετηθούν από μέσα¹⁴ και όχι μακροσκοπικά, αφού οι ιδιομορφίες σχηματισμού τους, η δομή, η λειτουργία, ο χώρος και οι ρόλοι, οι σχέσεις και οι συναισθηματικές διασυνδέσεις, οι συγγένειες και οι λατρευτικοί θεσμοί, η μόρφωση και η οικονομία, τα σύμβολα και τα τελετουργικά, ο κοινωνικός έλεγχος και οι κυρώσεις, η ταυτότητα και οι εξουσίες, τις χαρακτηρίζουν αλλά και τις προσδιορίζουν.

Πιθανόν η ιστορική προφορική παράδοση να διαφέρει από την κοινή και αντικειμενική αντίληψη της ιστορίας ως γραπτών κειμένων [αφού εξαρτάται από τη δράση ζωντανών προσώπων μέσω της μνήμης τους, ή με περιορισμούς διάρκειας (όσο η ζωή των αφηγητών)]¹⁵, αλλά αυτή η φθίνουσα ιστορία διαθέτει μαρτυρίες αυθεντικές που συνθέτουν μια «συλλογική μνήμη», κυρίαρχο χαρακτηριστικό της ταυτότητας. Οι εμπειρίες των παππούδων, γονιών, γειτόνων συνιστούν για πολλές κοινωνικές ομάδες την ίδια την ουσία της ιστορίας¹⁶. Με τη μνήμη ανασυγκροτούν τη ζωή τους συνήθως οι πρόσφυγες, οι μετανάστες ή οι διωγμένοι. Η πολιτισμική επιβίωση συντη-

ρεί ταυτότητα και συνοχή¹⁷ και γεφυρώνει το χτες με το σήμερα, μοιλονότι ενδιαμέσως έχουν παρεισφρήσει χαοτικές καταστάσεις. Η θρησκευτική λατρεία ή η τοπική ταυτότητα (πανηγύρια, τραγούδια, παρατσούκλια), ενώ μοιάζουν διακριτικά στοιχεία στην πραγματικότητα, συμβάλλουν στην υπέρβαση και στη σύνθεση. Η εχθρότητα χώρου, χρόνου και κράτους ξεπερνιέται με την αναζήτηση «ανοιχτών καταστάσεων επιβίωσης»¹⁸, δηλαδή ευνοϊκών όρων για μια καινούργια ζωή. Η ιστορική αλλά και η κοινωνική μνήμη¹⁹ αναπλάθει ένα ενεργό παρελθόν που χρησιμοποιείται όμως και στο παρόν. Η βιωμένη εμπειρία δεν αναχαιτίζει αλλά κινητοποιεί.

Η λαογραφία συμπεριλαμβάνει και την άγραφή λογοτεχνία ή την εξιστόρηση της παράδοσης στην αναζήτηση/μελέτη/ερμηνεία του πνευματικού, κοινωνικού, υλικού βίου²⁰.

Ο βασικός πυρήνας της συλλογικής συνείδησης (κοινές παραστάσεις, πεποιθήσεις, γνώσεις, με άλλα λόγια, ο καθολικός λαϊκός πολιτισμός)²¹ συνιστά το αντικείμενο της Λαογραφίας. Η γνώση του λαού (και όχι οι γνώσεις του λαού) υποχρεώνουν τη Λαογραφία να χρησιμοποιεί ως εργαλεία την ανθρωπολογία, την κοινωνιολογία, την πολιτική οικονομία, την πολιτιστική ιστορία.

Η περιγραφική μελέτη της ανθρώπινης κοινωνίας δεν αρκείται, πλέον, στην αναζήτηση της προέλευσης, αλλά στοχεύει στη λειτουργική ανάλυση των σύγχρονων συστημάτων. Η κουλτούρα, η ιστορία, η πολυμορφία ανάπτυξη δεν μπορούν να μη συνεκτιμηθούν. Ο μοντερνισμός, δηλαδή η συνείδηση που έχουν οι εποχές για τον εαυτό τους, η νεοτερικότητα, δηλαδή η κριτική επιχείρηση κατανόησης της εποχής, δεν πρέπει να συγκρούονται²².

Το βιβλίο - μελέτη - έρευνα του Βαγγέλη Αυδίκου, επίκουρου καθηγητή στο ΠΤΝ/ΔΠΘ,

αναδεικνύει την πολιτισμική πολυχρωμία του θρακιώτικου πολιτισμού (αφού ο θρακιώτικος πολιτισμός ορίζεται ως συνισταμένη πολλών τοπικοτήτων²³), χωρίς όμως να εντάσσεται στη δακρύβρεχτη ή κερδοφόρα θρακολογία, χωρίς να κηρύσσει την απομόνωση και την εσωστρέφεια²⁴, τον τοπικιστικό ανταγωνισμό ή την επιστροφή στα παλιά.

Το Τυχερό και το Φυλακτό, οι Τυχεριώτες και οι Φυλακτιώτες ζουν μέσα από τις σελίδες του βιβλίου «Από τη Μαρίτσα στον Έβρο» 76 χρόνια ιστορίας (1922-1998), αλλά και παρουσιάζουν τα βιώματά τους μέσα σ' ένα τοπίο όπου οι αποκλίσεις (καταγωγή, ρυθμοί ανάπτυξης) δεν αναχαίτισαν την εθελουσία συνένωση. Συν-γραφείς της ιστορίας οι ίδιοι οι κάτοικοι²⁵, οι Θράκες.

«Ο χωρικός Θραξ, ποιμήν ή γεωργός, είναι άνθρωπος ήρεμος και λογικός, βραδύς και σοβαρός, με συνθησίας απλές και κανονικές. Δίδει την εντύπωση ανθρώπου μετρημένου και σταθερού, πράγμα όπερ είναι ίδιον ανθρώπων αφοσιωμένων εις την γην. Κρίνει τα πράγματα ησυχώς και ψυχρώς, σκέπτεται πολύ, είναι εργατικός και ανεκτικός, αλλά και πείσμων... ζη συντηρητικά»²⁶. Έτσι περιγράφεται ο τοπικός κάτοικος της Θράκης. Αλλά δεν είναι μόνο ο αγρότης.

Οι ανδρικοί και γυναικείοι ρόλοι μέσα στην οικογένεια, καθώς και οι κοινωνικοδημογραφικές όψεις του γάμου²⁷, η γυναίκα και το σπίτι, το νοικοκυριό και οι συγγενείς, τα παιδιά, οι ανύπαντρες, η απομόνωση και η μοναξιά ηλικιωμένων, οι διανομές, οι κληρονομές, μας θυμίζουν ζεστές στιγμές του χτες.

Πρωταγωνιστές του βιβλίου δεν είναι μόνο η Ιστορία ή οι άνθρωποι της εξοσίας. Τα απλά πράγματα και οι απλοί άνθρωποι έχουν την ίδια αξία. Το πεπόνι και το σπαράγγι, το βουβάλι, ο αγελαδάρης και ο εμπορομεσίτης, η εξημερωμένη γη, ο μετανάστης στη Γερμανία, ο εργάτης-πόντιος, το

δεφτέρι του μπακάλη, ο φωτογράφος για το γάμο και το διαβατήριο, η «Ρέμβη» και το «Στέκι» (για την ψυχαγωγία), τα μπαμπάχακα (εξαγορά της νύφης), το μάτιασμα/γάμπρισμα, ο γάμος, η κηδεία, ως τοπικά και όχι απλώς ιδιωτικά γεγονότα, το πανηγύρι που ανανεώνει συγγενικούς δεσμούς, το ραδιόφωνο που γεμίζει το καφενείο, η ανοικοδόμηση και η μιντιοκρατία κόντρα στην παράδοση. Όλα αυτά είναι η ιστορία του Τυχερού και του Φυλακτού. Ο εξελληνισμός των τοπωνυμίων (αντί για μπαϊρία = λόφοι, αντί για Τασλίκι = Πέτρα²⁸), η άνοδος του μορφωτικού επιπέδου, η ένταση στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, η επιστροφή στα πατρώα που διαψεύστηκε, ο πόνος της προσφυγιάς που δεν έγινε μίσος, περιγράφονται αδρά από τον Β. Αυδίο.

Πουθενά μίξερια. Πουθενά φόβος. Πουθενά έγχρα κι εκδίκηση. Όλοι πια έχουν καταλάβει ότι οι αυτόκλητοι σωτήρες και οι τοπικοί θρακάρχες δεν έχουν θέση όταν οι θεσμοί και η κοινωνία λειτουργούν. Η κερδοφόρα ή υποκριτική θρακολογία δεν μπορεί πια να βλάψει τη Θράκη είτε προέρχεται από τους ίδιους τους ελάχιστους Θρακιώτες είτε από άλλους. Η Θράκη έχει περηφάνια, έχει υπομονή, έχει ανθρώπους, έχει φίλους, έχει σχέδιο για το μέλλον²⁹.

Η ανάπτυξη της Θράκης συνιστά υπόθεση εθνικής προτεραιότητας. Όλοι και όλα συγκλίνουν σ' αυτή τη διαπίστωση³⁰. Η αστάθεια του τοπικού χωρο-οικονομικού συστήματος, οι γεωπολιτικοί συσχετισμοί έκαναν τη Θράκη να μοιάζει με απομονωμένη νησίδα³¹, μ' ένα σύστημα ελάχιστα «ανοιχτό», με χαμηλή ψυχολογία του πληθυσμού, με ελλείπον ή απουσιάζον κράτος, με ρεύμα φυγής ανθρώπων και κεφαλαίων, χωρίς οξυγόνο αναζωογόνησης και χωρίς τόνωση της εμπιστοσύνης και των προοπτικών του πληθυσμού.

Η σχέση της εποχής μας με το παρελθόν είναι συνήθως αμφίσημη. Για τους νεότεριστες συνιστά εμπόδιο και όριο. Για τους υπέρμαχους της εθνοτικής χειραφέτησης συνιστά τον πρωταρχικό παράγοντα απόκτησης ταυτότητας. Άλλοι αδιαφορούν και άλλοι χρησιμοποιούν το παρελθόν κατά βούληση³².

Το παρόν μπορεί να 'ναι «το σημείο όπου μαζεύονται το παρελθόν και το μέλλον»³³, αλλά δε φαίνεται οι επιστήμονες (εθνολόγοι, ιστορικοί, ανθρωπολόγοι) να υιοθετούν «κοινή διανοητική περιπέτεια»³⁴ στην ερμηνεία.

Σε κάθε πάντως περίπτωση το «σύνθετο παρόν» παρατέμπει σε διεργασίες του χτες που μπορεί να οφείλονται σε ενδογενείς ή εξωγενείς παράγοντες αλλά που σήμερα έχουν ξεπεραστεί.

Αυτή η σύνθετη ιστορία παρελαίνει από τις σελίδες του βιβλίου. Η μικρασιατική καταστροφή και η ανταλλαγή πληθυσμών, τα αβρανιτόφωνα χωριά της ανατολικής Θράκης, ο σιδηρόδρομος και ο Εργίνης, οι διωγμοί και οι εκτοπίσεις, ο καιρός του καλαμποκίσου ψωμιού (προπολεμική περίοδος) όπου Τυχερό/Φυλακτό αποκτούν εθνολογική ομοιογένεια (καθώς Τούρκου/ Βούλγαρου εγκαταλείπουν τα χωριά)³⁵ κ.λπ., κ.λπ.

Η επικοινωνία με την Ιστορία δεν ξεχνά ονόματα³⁶. Ο Κωνσταντίνος Καραμανλής και το ανάχωμα του 1955 που έσωσε την περιοχή από τις «διαθέσεις του Έβρου»³⁷. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος που «έφτιασε τα σπίτια τους» με τη διανομή (1922-1935) και διαθέτοντας ακόμα ζώα, άροτρα, έδωσε ελπίδες στους κατοίκους.

Ο Βαγγέλης Αυδίκος καταξιώνει και δικαιώνει τη δράση του Δημοκρατίου Πανεπιστημίου Θράκης στο θρακιώτικο χώρο αλλά και τις ευαισθησίες, τη γνώση και την καθαρή σκέψη του ενεργού ερευνητή/επιστήμονα.

Ο Δήμος Τυχερού έδωσε πολλά «παράδειγματα» στην άλλη, την κεντρική, την

αλαξονική Ελλάδα. Θεσμοί και άνθρωποι μας ξαναγεννούν αισιοδοξία. Η Θράκη υπάρχει, ζει και βασιλεύει.

Ο Ελληνισμός έχει κοινή μοίρα. Όλοι οι Έλληνες, όλοι οι Θρακιώτες, είμαστε συν-διαμορφωτές της Ιστορίας και του πεπρωμένου. Κανένα «φυσικό ή πολιτικό ποτάμι» δεν μπορεί να μας χωρίσει αλλά ούτε και να «παρασύρει» τις μνήμες μας.

Οι χώροι και οι άνθρωποι αναδιατάζονται αλλά σήμερα ο Έβρος δεν είναι το όριο του φόβου ή της εγκατάλειψης.

Το βιβλίο συμβάλλει στην προβολή και διαχείριση της πολιτισμικής παράδοσης, στη διάσωση της πολιτισμικής κληρονομιάς. Η συνένωση δεν οδήγησε σε απώλεια ταυτότητας Φυλακτιωτών και Τυχεριωτών. Αντίθετα συν-ένωσε ιστορία, παράδοση και ανθρώπους.

Μαρίτσα, η ιστορία που τραυμάτισε.

Έβρος, γέφυρα και επικοινωνία πολιτισμών και απλών ανθρώπων.

Το πέρασμα, το σύνορο της Ευρώπης, τον 21ο αιώνα είναι υπόθεση των ανθρώπων. Αυτό μας θύμισε το βιβλίο του Β. Αυδίκου και η πρωτοβουλία του Δήμου Τυχερού. Γι' αυτό άλλωστε αξίζει να γράφει κανείς ιστορία ή ιστορία προς διδαχήν.

Γιάννης Πανούσης
Καθηγητής Πανεπιστημίου

Σημειώσεις

1. «Θράκη», εκδ. Γ.Γ. Περιφέρειας ΑΜ-Θ., 1999, σ. 268 επ.
2. Βλ. Γ. Πανούση, *Θράκη και ανάπτυξη*, ΤΑ ΝΕΑ, 28/3/95.
3. Βλ. Γ. Πανούση, *Για τη Θράκη με αγάπη*, ΤΑ ΝΕΑ, 23/4/96.
4. Βλ. Γκ. Λιένχαρντ, *Κοινωνική ανθρωπολογία*, Gutenberg, 1985, σ. 53.

5. *Ο.π.*, σ. 77.
6. *Ο.π.*, σ. 83.
7. *Ο.π.*, σ. 84.
8. *Ο.π.*, σ. 85.
9. *Ο.π.*, σ. 98.
10. Βλ. Γ. Καββαδία, *Κοινωνική δημογραφία*, 1983, σ. 1.
11. *Ο.π.*, σ. 1.
12. *Ο.π.*, σσ. 6-13.
13. *Ο.π.*, σσ. 44-45.
14. Βλ. Δ. Γ. Τσαούση, *Η κοινωνία των ανθρώπων*, Gutenberg, 1987, σ. 64.
15. Renée Hirschop-Φιλιπτάκη, *Μνήμη και ταυτότητα*, στο *Ανθρωπολογία και παρελθόν*, εκδ. Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 329.
16. *Ο.π.*, σ. 330.
17. *Ο.π.*, σ. 331.
18. *Ο.π.*, σ. 353.
19. Anna Collard, *Διερευνώντας την «κοινωνική μνήμη» στον ελλαδικό χώρο*, στο *Ανθρωπολογία...*, *ό.π.*, σ. 358.
20. Βλ. Σ. Π. Κυριακίδη, *Ελληνική Λαογραφία*, Α', Αθήνα 1922, σ. 19.
21. Βλ. Γ. Μιχαηλίδη-Νούφαρου, *Δίκαιον και κοινωνική συνείδησις*, 1972, σ. 79.
22. Βλ. Β. Φιοραβάντε, *Μοντερνισμός και κουλτούρα*, εκδ. Παπαζήση, 1993, σ. 189.
23. Ευαγγ. Αυδίκου, *Από τη Μαρίτσα στον Έβρο*, εκδ. «Πολυκεντρο» Δήμου Τυχερού, Αλεξανδρούπολη, 1998, σ. 9.
24. *Ο.π.*, σ. 10.
25. *Ο.π.*, σ. 13.
26. «Θράκη», *ό.π.*, σσ. 271-272.
27. Βλ. Α. Μισέλ, *Κοινωνιολογία της οικογένειας και του γάμου*, Gutenberg, 1985, σσ. 153, 169.
28. Ευαγγ. Αυδίκου, *ό.π.*, σ. 84.
29. Βλ. Γ. Πανούση, *Της προσφιλοῦς μου Θράκης*, ΤΑ ΝΕΑ, 11/8/98.
30. Βλ. Ακαδημία Αθηνών, *Η ανάπτυξη της Θράκης. Προκλήσεις και προοπτικές*, Αθήνα, 1995, σσ. 175, 189.
31. *Ο.π.*, σ. 35.
32. Βλ. «Ανθρωπολογία και παρελθόν» (επιμ. Ε. Παπαταξιάρχης - Θ. Παραδέλλης), εκδ. Αλεξάνδρεια, 1993, σ. 11.
33. Anna Collard, *ό.π.*, σ. 360.
34. *Ανθρωπολογία...*, *ό.π.*, σ. 13.
35. Ευαγγ. Αυδίκου, *ό.π.*, σ. 53.
36. *Ο.π.*, σ. 44.
37. *Ο.π.*, σ. 43.